

на документални факти и на верни наблюдения портрет на Александър Балабанов не за друго, а защото още помня как се „опъваше“ Тодор Боров, как изповядаше, че не обича спомените, че има други, належашки, важни задължения. По-късно с молбата да напише нещо подобно за друг наш писател, когото също познава и цени, ударих „на камък“. И жалко! Може само да съжалява човек, че Тодор Боров не е написал и не иска да напише и други страници като тези за Александър Балабанов. Изказвам публично това съжаление и с тайната мисъл, че все пак изкушението ще проникне в него и той ще му се поддаде. Знам, че тогава в нашата литература той ще има по-голям принос и като вещ познавач не само на книгите, но и на тия, които ги създават. . .

Атанас Свиленов

„ВЪПРОСИ НА ЛИТЕРАТУРНАТА ТЕОРИЯ“ от ИВАН ПОПИВАНОВ

Изд. „Народна просвета“, 1973. 192 с.

В нашата литературна наука винаги се е чувствувала необходимостта от едно цялостно и задълбочено разглеждане на основните въпроси в литературната теория, което да включва изясняването на понятията и развитието на процесите в тяхната историческа изменчивост. Наистина по отделни проблеми и спорни пунктове в последните години се появиха доста мнения предимно с полемичен акцент. Но техният фрагментарен характер, създавайки смислови и стилови разногласия, е далеч от възможността да даде профила на систематизираната теория. Безспорно в областта на литературознанието за научни открития рядко се говори, но едновременно с това не може да се отрече необходимостта от разясняване на основните литературоведски понятия във философско-исторически аспект, от доуточняване на съдържанието и същността им, и най-вече от уплътняването им с фактически материал от българската литература.

Поради това немалък интерес заслужава новата книга на Иван Попиванов „Въпроси на литературната теория“. Бих желала да отбележа, че авторът е от малкото български литературоведи, които предпочитат изясняването на понятията пред личните спорове и драстични обвинения. Книгата е написана на популярен и достъпен език, което също е предимство. Понякога дори и речниците за чужди думи в българския език са безсилни пред някои употребявани от литературните теоретични термини.

През 1972 г. излезе книгата „Проблеми на литературния жанр“ от същия автор. Там обстойно се проучва жанрът като основна всеобхващаща категория, изясняваща в единство признаците на диференциация и класификация. В конкретно-исторически подход се разглежда същността на литературните жанрове и жанрови форми, обусловеността на жанровата структура от външни и от специфично художествени фактори. Или по-точно съвременното състояние на литературните родове и видове се проследява във връзка и зависимостта на художествената форма от цялостното обществено-културно развитие, от творческия метод и литературното направление. След опита за обща класификация авторът спира вниманието си поотделно на въпросите: същност на лирическата творба, епическо интерпретиране, драматичност и сценична структура, синтезирани форми.

Преди да разгледам някои от по-интересните проблеми, разработени във „Въпроси на литературната теория“, смятам за необходимо да подчертая една от най-положителните страни на изследването, а именно, че теоретическите обобщения са илюстрирани с конкретен материал предимно от произведенията на наши писатели и поети.

Новата книга на Иван Попиванов започва с изясняване на понятията „литературна творба“ и „литературен анализ“. Тя носи проблемите на сложната взаимовръзка между съдържание и форма в литературното произведение, утвърждавайки тяхното единство и противопоставяйки се на механичното им разграничаване. След като подчертава, че към сюжета спада вътрешното, същностното в произведението, а формата е външният облик, очертанията, авторът обобщава: „Чрез изразите и думите се предава определен смисъл, характеризира се нещо и същевременно те имат конструкция, звуково оформление, специфични съчетания на отделни елементи, продължителност, начало и завършек, интонация.“

В по-нататъшното развитие на мисълта си Попиванов взема определен становище към някои противоречиви схващания за разглежданя въпрос. Спира се по-подробно на някои от позициите на Юрий Лотман, изразени в изследването му „Структура художественото текста“, които според Попиванов влияят в дисонанс с общоприетите постановки. Бих отбелязала, че доста наши автори се отнасят с недоверие към структурния анализ, страхувайки се може би от фонетичното съзвучие с идейно-философското течение структурализъм. Структурният анализ разглежда едно произведение като цялост и даденост, а всеки текст безспорно притежава някаква структура, която определя до голяма степен неговия профил. В повечето случаи само неадекватността в употребата на понятието „структура“ е изходно начало за доста спорове. Специално у Лотман структурата е системно единство, при което съотношението на съставните елементи е от такъв порядък,

че изменението на един от тях предизвиква изменение и на другите. Не трябва да се пренебрегва и обстоятелството, че структурният анализ отбелязва големи постижения в изследването на информационната наситеност на творбата, което не е предизвикателство към разглежданото единство, а по-скоро своеобразно тълкуване.

Разработвайки постановката си за сложната взаимовръзка между съдържание и форма, Попиванов отчита, че тяхното разделяне е условно в много отношения. Преди всичко те са два основни компонента на една цялост. Развиваната мисъл се подкрепя с някои интересни наблюдения на Хегел, който въпреки идеалистическите си схващания разбира диалектичната сложност на това относително единство. Авторът отделя внимание и на въпросите, свързани с образната същност на художествената литература, на микро- и макро-образите, на тематично-проблемните пластове и постигнатото посредством тяхната цялост изграждане на литературни характери. Критикуват се като крайно неправилни тенденциите за свързване на образната същност на художественото произведение само с формата като носител на художественото начало, отхвърля се откъсването на въпросите на художественото майсторство от тези на идейността в литературата.

Според марксистко-ленинската литературна теория пълноценен подход при литературен анализ на отделна творба се постига чрез единство на проблемно и конкретно, рационално и емоционално, субективно и обективно при преценяването и възприемането. Но този цялостен подход не е в разрез с конкретното изследване на отделните елементи на съдържанието и формата. Съгласно преобладаващите мнения, изтъква авторът, към съдържанието на литературната творба се причисляват идеята и темата, а към формата — език, композиция, жанр, технически средства (метриката) в лириката). Относно сюжетта насочванията варират от съдържание до форма, а някои литературоведи го определят компромисно като преходно явление. Попиванов цитира и становището на Г. Л. Абрамович, според когото основните елементи на творбата нямат постоянни определители, а се причисляват към една или друга страна на единството съотносително. Мнението на нашия автор е, че по-добре е да се говори за преобладаващ акцент на елементите, като едновременно с това се отрича наличието на преходни елементи. Отбелязва се, че „има такива елементи, които са по-типични за съдържанието (или за формата), и други, които не са толкова типични — основната им същност е в съчетание и с противоположни елементи. Преобладаващият акцент не е неизменна определяемост, в някои случаи той може да приеме нов облик, възможен са различни преходи и изменения — до пълно преминаване в отделни частни случаи към противоположния преобладаващ акцент.“

Във втората глава на труда, насочен и към студентска аудитория, се развива авторското разбиране за идея и тема на литературното произведение като носители на най-прика връзка с жизнения материал. Художествената идея се определя като образна форма на диалектичното единство от мисли, схващания и оценки на писателя, даваща основна линия и определеност на творбата. Обединяващото емоционално-смислово значение на идеята, съдържателният ѝ акцент изграждат осезателния си релеф чрез различни изрази и композиционни средства. В подкрепа на мисълта си за необходимостта от логическото произтичане на идейността от развитието на действителния и ситуациите авторът привежда и известното изказване на Енгелс за тенденциозността в художественото произведение.

Попиванов се спира и върху изискването на Баумгартен за пропорция на определените от него основни елементи, които насочват хармоничното съчетание на творбата и профилират съвършенството ѝ. Но е подчертано несъгласието с подценяване значението на художествената идея у немския теоретик, както и при редица други формалистични и идеалистични схващания. Другата крайност, според която всеки отделен момент на литературната творба трябва да бъде конкретно насочен към централната идея, също се отхвърля като непримлива и ограничена. При нея се игнорират специфичните особености на по-малките по размер лирически и епически видове, при които някои от отсъстванията се свързват по тон и емоционално звучене с общото. В този аспект на разглеждане проблем теоретическите постановки са илюстрирани с произведения на Вапцаров, Яворов и Ботев. След отбелязване наличието на допълнителни идеи, които винаги съпътствуват общата, разсъжденията се концентрират върху често споменаваното разминаване между субективна и обективна идея, резултат в повечето случаи на непълно и незадълбочено разбиране на обществените процеси.

Обект за размисли по-нататък са сюжетът и характерите на литературната творба. Според автора за сюжет може да се говори, когато е показано развитие, преминаващо през система от последователно разгръщащи се събития — спираловидно или стъпаловидно оформена, когато се разкриват характери и това става конфликтно, напрегнато. Попиванов поддържа схващането за взаимна обусловеност между сюжет и характери на литературното произведение, която се основава на необходимото наличие на единия компонент, за да се изяви другият. Сюжетът се осветлява в неговата по-определена динамичност и по-изявена съотнесеност към организираната в творбата в сравнение с темата, въпреки че по преобладаващ акцент и той спада към съдържанието. Сложността на сюжета като система не изключва условното в известен смисъл разграничаване на някои главни моменти от построяването на тази

система в произведението. Използвайки за подкрепа на мисълта си теоретични постановки от „Основни теории литературы“ на Л. И. Тимофеев, Попиванов не приема гледището на руския литературовед, че отсъствието на авторски описания и лирически отстъпления премахва разликата между сюжет и композиция.

Струва ми се, че би било интересно при разглеждане на сюжета на произведението да се проследи неравномерното му движение през отделните условно отграничени моменти. Например в експозицията почти не се забелязва движение и развитие на сюжета, но дори тази осезаема неподвижност носи зареждане на движението начало и потенциалната възможност за изявата му.

В трета глава авторът спира вниманието си и на произволното тълкуване на термините „сюжет“ и „фабула“, като отбелязва влиянието и факторите, довели до многозначност и колебливост в приложението им. Според някои автори „фабула“ е жизнената канава на произведението, последователността и очертаванията на събитията така, както следват в действителността, докато сюжетът е организираното и последователността им в самото произведение. Съществуват и становища, които разменят двете характеристики и по този начин всеки термин се употребява с противоположно на горепосоченото значение. Попиванов се противопоставя на стриктното разграничение между сюжет и фабула, като се мотивира с необходимото наличие на условен комбинативен елемент при пресъздаването на редица художествени ситуации, което не позволява да се говори със сигурност за реализирано възстановяване на действителната последователност. Според мнението на автора по-целесъобразно е под фабула да се разбира разнообразността на събития и отношения, свързани с напрежението и увлекателността на действието. За фабула в този случай най-подходящо е да се говори в произведения с напрегнат, заплетен сюжет — особено в приключенските. Но трябва да се има пред вид, изтъква авторът, че в този смисъл, в който разбираме термина „фабула“, във всеки напрегнат сюжет се забелязва елемент на фабулна структура.

Забелязва се известна условност също и при употребата на термина „безсюжетен“, тъй като видимата статичност невинаги отрича наличието на потенциална възможност за разгръщане. Наистина при редица художествени произведения, както е например в сполучливо подобрения от автора пример с някои от творбите на Й. Радичков, трудно би могло да се твърди, че съществува определена сюжетна рамка. От друга страна, ако се приемат твърденията на някои автори за сюжета като конструкция на авторската идея в произведението, би се отместил доста встрани спорът „сюжетен — безсюжетен“ вследствие на обективността, че всяка идея

търси най-рационалния модел за реализирането си, а произведение без идея няма.

Посредством движението и развитието на ситуацията в произведението, чрез разгръщането им в многоплатовост и обемност се изграждат и литературните характери. Като определители за образното усвояване на действителността характерите носят в себе си и присъщите на това усвояване закономерности. Създаването на цялостно изграден характер предполага творческа способност за намиране на конкретно-исторически неповторима форма на проявление на общото в определена човешка личност. Общото не в общи утвърдени черти, а в индивидуално самобитни и неповторими форми. Като главен критерий на типичността е посочена съпътстващата на верно разкриване социалната същност на един правдоподобен, вътрешно убедителен, реалистичен характер. Вътрешната логика на развитие на характера трябва да съответства и на жизнената правда и същевременно да синтезира няколко „логик“, с които писателят трябва да се съобразява. Попиванов ги определя като логиката на живота, която е основна, логиката на конкретния идейно-тематичен материал, разработван от писателя, логиката на творческото изграждане, на художествените закони, на личния стил и личните авторски предпочитания, най-после логиката на развитието на героите, логиката на техните взаимодействия.

Авторът защитава и необходимостта от мотивировка в развитието на героите, която се свързва с психологическото анализиране и служи за изясняване на характерите.

Литературната композиция е повод за теоретически разсъждения в четвърта глава. Пояснявайки смисъла на термина, литературоведът отчита, че това е един от малкото термини в литературознанието, при който етимология и семантика в значителна степен съвпадат. Разясняването на литературната композиция се насочва от преобладаващия акцент предимно към формата на произведението, и то в аспект на неговата устойчивост и в известен смисъл универсалност. Отхвърляйки тенденциите да се причисляват към композицията отделни конкретни елементи, авторът аргументира поддържаната теза, че трябва да се търси преди всичко „взиманата зависимост и връзка между отделните моменти, съотносителната съвкупност на всички детайли от формата и съдържанието; композиция има там, където са изградени едни части с оглед на други части от цялото и с оглед на самото цяло.“ Подробно са характеризирани двата основни начина на проявление на композицията — генерализация и детайлизация. В хода на разсъжденията Попиванов изказва несъгласие с отъждествяването на композиция и основна схема на творбата, което води до приемането и като описуема структура, като поднесена даденост. Построявайки доводите си за разбиране на композицията като регулиращ фактор, раз-

квиващ диалектичното единство и взаимоотношение между необходимото и случайното в изкуството, авторът се позовава на Аристотел, който пръв развива мисълта за композиционните особености на творбата и пръв изтъква това необходимо единство на фабулата, където събитията, съчетани около едно действие, възникват едно от друго по „необходимост и вероятност“. Теоретичните изводи, направени в изложението, се основават и илюстрират с интересни композиционни построения в някои от стихотворенията на Смирненски.

В края на разсъжденията за композиция на литературната творба е направено разграничаване от сродните термини — конструкция, архитектоника, структура, отбелязват се в паралел сходствата и различията. Интерес представляват разсъжденията за структурата като по-всеобхващаща, включваща и самата композиция. Структурата се схваща и като органическо единство на всички компоненти на творбата в тяхната взаимозависимост, и като по-цялостно устройство на творбата, даващо представи за всичките ѝ отделни елементи в съвкупност. Докато композицията, обобщава авторът, като постройка е елемент предимно на формата (макар че тя има отношение и към съдържателността), структурата обхваща еднакво елементите на съдържанието и формата като конкретни дадености в тяхната неразривна връзка.

Последните четири глави на книгата са свързани с езика на художествената литература, поетическата лексика, многозначността и художествената образност. Проблемите са поставени в аспекта на утвърденото схващане, че в съотношението на съдържание и форма езикът по преобладаващ акцент спада към формата, но не е пренебрегнат и безспорният елемент на съдържателност в него. Във връзка с наблюденията за художествената образност необходимо е да се отбележи, че досега изясняване и доуточняване на отделните поетични образни способности можеше да се направи само посредством „Речник на литературните термини“ или в преводните учебници по литературна теория, което невинно дава търсената представа в необходимия контекст. Използвайки достатъчно доказателствен и илюстративен материал, авторът прави подробна характеристика на отделните поетични способности, изтъквайки общото и различията между тях.

Въпреки че в художествената реч рязко разграничаване на похватите на поетическия образност от тези на поетическия синтаксис не може да се направи, в литературната теория те по традиции се отграничават. Според Ив. Попиванов поетическият синтаксис изследва прояви в художествената литература, способите, с които си служат писателите за конструиране на изречението, за тяхното свързване. Синтактичното изграждане се разглежда във връзка с конкретно-художествените задачи, с предпоставената тематика, с темпа и

интонацията на произведението, отбелязва се въздействието на структурните особености на отделните литературни родове върху синтактичното оформяне. След кратък преглед на срещаните в художествения език начини за поетически синтаксис авторът включва в поредицата на утвърдените и използвани в нашата литературоведска наука термини и някои синтактични способности, които според повечето схващания не могат да играят художествена роля днес. Обаче обстоятелството, че са съществували, изисква тяхното обяснение.

Поетическата фонетика е обект на изследване в десета глава. В съгласие с общоприетите теоретични постановки се разглеждат по-главните фонетични способности с помощта на сполучливо избран илюстративен материал.

Особен интерес представлява единадесета глава, която се занимава със стихотворната структура. Този проблем на литературната теория почти не привлича вниманието на литературоведите. В нашата литературна теория засега има само едно цялостно изследване — „Българско стихознание“ на Мирослав Янакиев. По трудно обясними причини неговото съществуване се отбелязва с мъчание.

В правилна насока авторът търси обясненията на отделните похвати на ритмична организация, подчертава връзката им с логическото съдържание на произведението, признава относителната самостоятелност на ритмично-строфичното оформяне. Но струва ми се, в общия план на изложението липсва конкретизация и поясняване на някои от основните литературни термини, отнасящи се към стихотворната структура.

Последните глави на „Въпроси на литературната теория“ са свързани с проблемите на жанровата диференциация и класификация, но те са обект на по-обстойно проучване в предишната книга на литературоведата.

Погледнато в цялост, литературоведското изследване на И. Попиванов, струва ми се, има един общ недостатък в постановката: липса на литературно-исторически аспект, на разглеждане в развитие. Една, макар и бегла, но разгърната във временна последователност характеристика на някои от по-важните литературно-теоретични позиции не би обременила изследването.

Посочването на някои несъгласия с авторското интерпретиране не означава, че омаловажавам значението на този пръв опит за систематизиране на основните въпроси на литературната теория въз основа на фактически материал от българската литература.

Накрая ще изрази съжалението си, че уговорката в заглавието на книгата не ни дава възможност да търсим в нея разглеждането на някои съществени и спорни въпроси на литературната теория, като художествен образ, стил, художествен метод и др.

Йорданка Кузева